

JOEEP

Journal Homepage: <http://dergipark.org.tr/joeep>

Derleme Makale • Review Article

Türkiye'nin Tek Parti Dönemi Filistin Politikası ve Filistin'le Ekonomik İlişkileri (1923-1946)*

Turkey's Single Party Period Palestinian Policy and Economic Relations with Palestine (1923-1946)

Veli Sırım^{a, **}

^a Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 59030, Tekirdağ/Türkiye
ORCID: 0000-0002-8130-6153

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Şubat 2021
Düzeltilme tarihi: 4 Nisan 2021
Kabul tarihi: 10 Nisan 2021

Anahtar Kelimeler:

Tek Parti Dönemi
Filistin
Dış Politika
Dış Ekonomik İlişkiler

ARTICLE INFO

Article history:

Received: February 28, 2021
Received in revised form: April 4, 2021
Accepted: April 4, 2021

Keywords:

Single Party Period
Palestine
Foreign Policy
Foreign Economic Relations

ÖZ

Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim 1923 tarihi ile ilk çok partili seçimlerin gerçekleştirildiği 21 Temmuz 1946 tarihi arası dönem "Tek Parti Dönemi" olarak anılmaktadır. Bu dönemde Türk dış politikası Batı blokuna muhalif veya alternatif değil Batının bir parçası olma doğrultusunda şekillenmiştir. Bu anlayışla şekillenen Türk dış politikası, Ortadoğu'da ve Filistin'de yaşanan olaylara karşı Batı eksenli bir yaklaşım sergilemiştir. Bu yaklaşım sadece bölgeyle olan politik ilişkileri değil, ekonomik ilişkileri de etkilemiştir. Türkiye'nin Filistin'le olan ekonomik ilişkileri Cumhuriyetin ilk yıllarında neredeyse yok denecek seviyede gerçekleşmiştir. Ancak 1930'lu ve 1940'lı yıllarda, belirli periyodlarla Filistin'e yapılan dış ticarete beklenmedik artışlar yaşanmıştır. Bu makalede, Türkiye'nin Ortadoğu ve Filistin politikasında herhangi bir değişikliğe gidilmediği halde dış ticaretinde gözlemlenen bu artışların ana sebepleri üzerinde durulacaktır.

ABSTRACT

The period between October 29, 1923, when the Republic was declared, and July 21, 1946, when the first multi-party elections were held, is referred to as the "Single Party Period". During this period, Turkish foreign policy was shaped in the direction of being a part of the West, not opposing or alternative to the Western bloc. Turkish foreign policy shaped by this understanding has taken a West-oriented approach to the events in the Middle East and Palestine. This approach has not affected only political relations with the region but also economic relations. Turkey's economic relations with Palestine took place at almost negligible levels in the early years of the Republic. However, in the 1930s and 1940s, there were unexpected increases in foreign trade to Palestine at certain periods. This article will focus on the main causes of this observed increase in foreign trade even though there is not any change in Turkey's Middle East and Palestinian Policy.

1. Giriş

Cumhuriyetin 1923 yılında ilanını takip eden dönem boyunca, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle gerçekleştirdiği siyasi ve ekonomik ilişkilerini olumlu veya olumsuz yönde etkileyen çok sayıda aktörün olduğunu söyleyebiliriz. Bu

dönemde dikkatleri çeken bir diğer nokta ise ilk yıllardan başlayarak uzunca bir süre negatif unsurların ön planda yer almasıdır. Bu olumsuz yaklaşımın belki en öncelikli aktörü ise yükselen ve güçlenen Batı blokuna alternatif veya muhalif değil, bu bloğun bir üyesi olma (Davutoğlu,

* Bu çalışma 27-28 Mart 2021 tarihlerinde Ankara, Türkiye'de gerçekleştirilmiş olan Orta Doğu 5. Uluslararası Modern Bilimsel Çalışmalar Kongresin'de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: vsirim@nku.edu.tr

1994:34) şeklinde ifade edebileceğimiz Batı eksenli bir dış politikanın belirlenmiş oluşudur.

Cumhuriyetin kuruluş felsefesinin temelinde yer alan çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma ve bir ulus-devlet kurma hedefi Türkiye'nin yönünü tamamen Batı'ya çevirmiş, Doğu toplumlara ise eski ve geri kalmışlığın bir sembolü olarak görülmüştür. Bu doğrultuda yol haritası olarak belirlenen "Batı'nın muasır medeniyet seviyesine erişme hedefi", zamanla Batı'ya tamamen bağlanma çabasına doğru evrilmiştir. Cumhuriyetin kurucu kadrosu olan modernist elit kesimin pozitivist ilerlemeci, aydınlanmacı, seküler ve ulus devlet idealini savunuyor olması bu yaklaşımın temelini teşkil etmektedir. Bu yaklaşımın temel tezi ise Türkiye'yi ilerleme ve aydınlanma hedefine ulaştıracak yegane yolunun Batı çağdaşlığının sadece kurumsal çerçevede değil, sosyal ve kültürel alanda da birebir model kabul edilmesine bağlı oluşudur (Gözen, 2002: 233).

Bu temel politika yaklaşımıyla birlikte Türkiye'nin Arap dünyasının genelinden farklı ulusal kimliği ve kabul ettiği Cumhuriyet rejimiyle birlikte kendini gösteren yeni siyasal kimliği, Ortadoğu politikalarında Batı yanlısı bir politika izlemesinde en önemli aktör olmuştur (Sander, 1998:213). Nitekim Cumhuriyetin kurucu kadrosu 1920'li ve 1930'lu yıllar boyunca hâkim siyasî ve sosyal kültürün Batılılaşma doğrultusunda dönüştürülmesi için adeta büyük bir seferberliğe girişmiştir (Sander,1998:214-216).

Bu dönemde Türkiye'nin dış politikadaki en önemli önceliği kendi bekâsını garanti altına alabilmektir. Gerek I. Dünya Savaşı'nın geride bıraktığı enkâz ve ağır yük, gerekse verilen İstiklâl Harbi'nin ardından yeni bir devlet olarak ortaya çıkmış olmanın verdiği bazı endişeler sebebiyle Türkiye, Osmanlı coğrafyasıyla alakalı bütün hak iddialarından vazgeçmiş, statükocu bir dış politika yaklaşımını benimsemişti. Bu gelişmeler doğrultusunda Türkiye, "millî çıkar" tanımını kendi sınırları dahilindeki topraklarla sınırlı olacak şekilde yapmış, güney sınırlarından itibaren başlayan Arap dünyasının yüz yüze geldiği sorunlara karşı kayıtsız kalmayı bir politika olarak benimsemişti. Bu süreçte Türk dış politikasının en öncelikli maddesi sınır problemlerinin (sınırların belirlenmesi ve sınır güvenliğinin sağlanması) çözülmesine yönelik atılacak adımlar olmuştu. Kurulan yeni devletin artık yeni Ortadoğulu komşularıyla çözülmesi gerekli sınır sorunları vardı ve bu ülkelerle politik ve ekonomik alanda ilişkiler kurmayı engelleyen en büyük unsur bu sınır sorunlarıydı (Sinkaya, 2011).

Bu dönemde sınırın diğer tarafında yer alan bölgede, yani Ortadoğu bölgesinde yaşayan Müslüman toplumlar tarihinin belki en sıkıntılı dönemlerinden birini yaşıyordu. I. Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti sınırları dahilinde yer alan bu bölge, harbin hemen ardından Batılı sömürgeci devletler tarafından adeta yağmalanmış ve sömürge haline getirilmişti. Bir diğer ifadeyle Ortadoğu bölgesinde yaşayan ağırlığını Arapların oluşturduğu Müslüman toplumlar 1920'li ve 1930'lu yıllar boyunca İngiliz veya Fransız

mandası altında batı emperyalizminin hakimiyeti altında yaşam mücadelesi vermekteydiler (Qureshi, 2014:214).

Söz konusu dönemde Ortadoğu'da özellikle İngiltere ve Fransa'nın hakimiyet kurmuş olması Türkiye'nin bu bölgeye yönelik politikalarını belirlemede en önemli etken (Kürkçüoğlu, 1972:7) olarak görülmüştür. Ortadoğu bölgesinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda dünya sahnesine çıkan devletlerin Milletler Cemiyeti'nce alınan kararlar çerçevesinde İngiltere ve Fransa'nın himayesi altında yer alması, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarında doğrudan bu devletlerle muhatap olmasını gerektiriyordu. Haddizâtında yeni kurulan devlet, kuruluşunun hemen öncesinde aynı devletlerle istiklâlî için savaşmış ve Lozan Antlaşması'nın imzalanması için aynı masaya oturmuştu. Devlet sistemini tüm kurumlarıyla oluşturmak ve yerli yerine oturtmak, bu yönde adımlar atarken de bölgede hakim olan devletler ile sıkıntı yaşamamak adına, bölgenin problemleri karşısında tarafsız ve kayıtsız kalmayı politika önceliği olarak kabul etti (Kürkçüoğlu, 1972:8-9). Bu sebeple Ortadoğu ülkeleriyle çok düşük seviyede gerçekleştirilen politik ve ekonomik münasebetler, bu ülkeler üzerinde fiilen veya hukuken manda idareleri kuran İngiltere ve Fransa'nın kendi menfaatlerine aykırı olarak algılamayacağı bir doğrultuda gerçekleştirilmeye çalışıldı (Şahin, 2010:11). Sonuç itibarıyla tek parti dönemi boyunca hem resmî ideoloji açısından, hem de uluslararası konjonktür itibarıyla Türkiye'nin Ortadoğu'dan uzaklaştığı bir süreç yaşanmıştır.

Genelde Ortadoğu özelde Filistin meselesiyle ilgili tek parti dönemi boyunca yaşanan temel dış politika yaklaşımı böyleyken, ticarî ilişkilerde pozitif bir tablonun gerçekleşmesi elbette beklenemez. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Ortadoğu ülkeleriyle gerçekleştirilen ekonomik ilişkiler neredeyse yok denecek seviyelerdedir. Ancak 1930 yılından itibaren, özellikle de 1932 yılı itibarıyla Filistin'le yapılan dış ticarete hızlı bir yükselme yaşanması dikkat çekici olmuştur. Ancak bu artış, Türkiye'nin yukarıda ifade ettiğimiz dış politikasında yaşanan bir değişiklikten kaynaklanmadığını ifade etmeliyiz. Bu makalenin ortaya çıkmasındaki ana hareket noktası da, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda, belirli periyotlarla yaşanan artışların ardındaki temel gerekçeleri ortaya çıkarabilmektir.

Makalede ilk olarak 1923-1946 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik temel dış politika yaklaşımı perspektifinde Filistin politikasına dair detaylı bilgi verilecek, buna dair bazı örnek olaylar üzerinde durulacaktır. Ardından, Filistin politikasında herhangi bir değişim olmadığı halde, özellikle 1932-1937 arasında ve II. Dünya savaşı sonrasında dış ticaret rakamlarında gözlemlenen hızlı artışın gerekçeleri üzerinde durulacaktır.

2. Tek Parti Döneminde Türkiye'nin Filistin Politikası

Cumhuriyet'in ilanyla birlikte yeni bir rejim inşa etme ve Kemalist çağdaşlaşma projesini gerçekleştirmeye

yoğunlaşmış olan askerî-bürokratik elitler, II. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar devam eden süreçte (1923-1939) ağırlıklı olarak iç politika uygulamalarına odaklandılar. Bu dönem boyunca temel dış politika amacı modernleşme projesini olumsuz yönde etkileyebilecek tehditleri minimize etmek ve çatışmazlığın hüküm sürdüğü bir statükoyu ittifaklardan kaçınan, diğer yandan iyi komşuluk ilişkilerini esas alan bir politikayla devam ettirmek olduğu söylenebilir. Belirlenen ve oluşturulan bu statükoyu değiştirebilecek, özellikle modernleşme için iki temel halka olarak belirlenen Batılılaşma ve Laiklik ilkelerine aykırı olabilecek her türlü adım ve ortaya çıkabilecek gelişme engellenmeye çalışıldı.

Türkiye'nin Batılılaşma adına attığı veya atmadığı her adım genelde tüm İslam ülkeleri, özelde ise sınır komşusu olan Ortadoğu ülkeleriyle arasındaki bağların giderek zayıflamasına yol açtı. Batı ile kurulan ittifak, özellikle Arapların nezdinde Türkiye'yi "düşman kampı"na yerleştirmişti (Sander, 1998:221). Arap ülkelerinin bu tepkilerinin ana argümanı, Müslüman coğrafyada peş peşe yaşanan olumsuz olaylar ve krizler karşısında Türkiye'nin takındığı tavır ve sergilediği tepkilerle Batılı ülkelerin tavrı arasında büyük bir benzerliğin gözlemlenmesiydi (Kürkçüoğlu, 1972:8).

Bu dönemde atılan her adım Türkiye'yi Ortadoğu'dan uzaklaştırırken, olumlu sayılabilecek adımlar dahi bölge ülkelerinin Türkiye'ye şüphelerle yaklaşmalarına yol açmıştı. Örneğin 1926 yılında Mekke'de gerçekleştirilen İslam Milletleri Konferansı'na Türkiye'nin katılmak istemesiyle yaşanan süreçte işte bu Batı faktörü ön planda yer almıştı. Zira Araplar bu tutumu şüphelerle karşılamışlar (Demir, 2007: 3), bu adımı Batı güdümlü bir politikanın eseri olarak değerlendirmişlerdi. Bu kuşkuda elbette Osmanlı karşıtlığının yanı sıra, yine Batılı iki devletin (İngiltere ve Fransa) Halep, Hatay ve Musul konularında temellerini attıkları şüpheler de bulunmaktaydı (Hale, 2003: 60-61).

Türkiye'nin Batı eksenli dış politikasının tipik bir uygulaması Filistin konusunda da yaşandı. İngiliz mandası altındaki Filistin 1929'a kadar nispeten sakin bir dönem yaşarken bu yıl içinde baş gösteren Arap ayaklanmasıyla Araplar ve Yahudiler arasında gerginlikler artarken, bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin herhangi bir tepkisi olmadı (Tür, 2007:239). Ancak bundan iki yıl sonra, 1931 yılı Aralık ayında, Kudüs'te Kudüs Müftüsü Emin el-Hüseynî'nin öncülüğünde tertiplenen ve "Kudüs Kongresi" olarak da kayıtlara geçen (Geçikli, 2016: 90) İslam Kongresi (el-Mu'temeru'l-İslâmî) bağlamında yaşanan gelişmeler Türkiye'nin dış politikasında çok hareketli ve hassasiyetini zirveye taşıdığı bir süreci başlattı.

Kongreyi düzenleyen Kudüs Müftüsü Emin el-Hüseynî, kongrenin düzenlenmesindeki ana hedefin "İslam'ın kutsal topraklarının korunmasını sağlamak ve Filistin'in demografik yapısının daha fazla değiştirilmesinin önüne geçmek" olarak ifade etmişti. İslâm ülkeleri liderlerine gönderilen davetiyeye göre Kongre'nin ana gündem maddeleri Müslümanların işbirliği, İslâm kültürünün

yayılması, Müslümanların mukaddes mekânlarının müdafaası, İslâmî geleneğin muhafazası, Kudüs'te bir İslâm Üniversitesi'nin kurulması ve Hicaz demiryolunun onarılması şeklinde belirlenmişti (Cumhuriyet, 6 Aralık 1931). Türkiye'de bu kongre organizasyonu ekseninde yapılan değerlendirmeler ve gerçekleşen tartışmalar tamamen Batılılaşma ve Laiklik eksenliydi. Zira askerî-bürokratik elitler, Batılılaşma ve modernleşme adına hayata geçirilen reformların oturmaya başladığı dönemde dışarıdan kaynaklı bir halifelik tartışmasını kabul edilemez olarak değerlendirmekteydiler (Tür, 2007:225). Her ne kadar kongre organizasyonun başında olan Kudüs Müftüsü Emin el-Hüseynî, kongre öncesi kendisiyle yapılan bir röportajda halifelik konusunu gündeme getirmeyeceklerine dair beyanatta bulunmuş olsa da (Geçikli, 2016: 92) bu kongrede hilafet konusunun gündeme getirileceğine dair bir şâyia ortaya çıkmıştı. Bazı kaynaklara göre bu şâyianın kaynağı bizzat Kongre'ye katılımın mümkün olduğunca az olmasını isteyen Siyonistlerdi. Emin el-Hüseynî'ye karşı doğrudan muhalefet göstererek onun daha da güçlenmesini istemeyen ve bunun için propagandalarını yapacak gizli işbirlikçiler arayan Siyonistler, sahip oldukları haber ajansları aracılığıyla Filistin, Suriye ve Mısır'da neşriyat yapan basın-yayın organlarına bu yönde haber yaptırmışlardı (Kramer, 1986: 127). Bu haberler ve söylentilerden rahatsız olan isimlerin arasında, kendileri de halifelik hayalleri kuran Kral Faysal, Emir Abdullah, İbn Suud ve İmam Yahya gibi isimler vardı. Nitekim Müftü Emin el-Hüseynî hilafetin gündeme geleceğine dair dedikoduların ortadan kaldırılmak için harekete geçmiş, beliren endişelerin izalesi için Mısır ve Amman'ı ziyaret etmişti. Emir Abdullah, Kral Faysal, Mısır Başbakanı İsmail Sıtkı Paşa ziyaretler neticesinde ikna olurken, Suud ailesi ikna olmamış, bu yüzden kongreye Suud'dan bir temsilci katılmamıştı (Kramer 1986: 129).

Bu söylentiler Türk yetkilileri fazlasıyla rahatsız etmişti. Türkiye'de hilafet kurumunun tekrar teşkiline yönelik tartışmalara zemin hazırlayabileceği ve eski Halife Abdülmecid Efendi'nin tekrar hilafetini ilan edebileceği endişesi dile getiriliyordu. Bu temel endişe ve çinkinden hareketle kongrede görüşülecek olan konuların Cumhuriyet rejimini ve Kemalist çağdaşlaşma projesini tehdit etme ve iç politikada atılan adımları sekteye uğratma ihtimali bir tehdit olarak algılandı. Bu endişelerden hareketle Türk Dışişleri yetkilileri İngiliz makamlarıyla iletişime geçerek Kongre'nin muhtevası ve İngilizlerin kongreye olan katkısının hangi boyutta olduğu yönünde bilgi istedi. Buna ilave olarak halifelik kurumunun yeniden ihdâsına dair tartışmalardan duyulan rahatsızlık dile getirildi. Daha da ileriye gidilerek Abdülmecid'in kongre çerçevesinde Filistin'e gelme talebinde bulunması halinde kendisine vize verilmemesi talebi iletilti (Tür, 2007: 240).

Kudüs'te gerçekleştirilecek Kongre'ye dair haberler üzerine bu mesele Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de gündeme getirildi. Aydın mebusu Mazhar Bey, 3 Aralık 1931'de gerçekleştirilen meclis oturumunda Dışişleri Bakanı Tefvik Rüşü Aras'ın cevaplama için bir tavrı (soru önergesi) verdi. Önergede Kudüs'te toplanacak Kongre hakkında

hükümetin haberinin olup olmadığı ve varsa kongreye yönelik nasıl bir yol takip edileceği soruluyordu. Tevfik Rüştü Aras takrir doğrultusunda cevap vermek üzere kürsüye çıktı. Kudüs Müftüsü öncülüğünde bazı bölgelerden sağlanacak katılımlarla bir kongrenin düzenleneceğini, bu kongrenin şeriatçı bir özellik taşıdığını, Dışişleri'nin kongreyle ilgili gelişmeleri haber alır almaz ilgili ülkelerle temasa geçtiğini, Filistin yönetimini elinde tutması sebebiyle İngiltere idaresi ile irtibata geçilerek detaylı bilgi alındığını, İngiltere hükümetinin Kongre'de tartışılmalı siyasi konuların tartışılmayacağına, Türkiye'nin rahatsız olacağı konulara girilmeyeceğine ve halifelik konusunun kesinlikle gündeme getirilmeyeceğine, bu kongrenin İngiltere'nin himayesinde olmayacağına, ancak herhangi bir müdahalede bulunmayacağına dair bilgi verildiğini aktardı (Cumhuriyet, 4 Aralık 1931; Bkz. Ek 1).

Kongre başladıktan sonra Türkiye'nin Filistin elçisi kongreye katılanlar için düzenlenen tanışma törenine katılmayı reddetti. Elçi ayrıca kongrenin yapıldığı yerde var olan Türkiye ile alakalı bilgilerin kaldırılması ve Türkiye'nin isminin listeden çıkarılması talebinde bulundu (Beyaz, 2018: 39).

Bahsedilen Kongre'de halifelikle ilgili herhangi bir karar alınmamış olmasına rağmen bu konunun bir şekilde tekrar gündeme gelme ihtimali bir süre daha Ankara'yı rahatsız etti. Özellikle Kongre'de kabul edilen en dikkat çekici kararlardan olan "Kudüs'te bir İslâm Üniversitesi'nin kurulması" ve bunun için ihtiyaç duyulan finansal kaynak arayışları Türk yöneticilerinin kaygılarını takip eden yıllarda da devam ettirdi (Tür, 2007:242).

Ele aldığımız tek parti dönemi boyunca, Türkiye'nin Filistin'e yönelik izlediği dış politikanın belki ilk ve en aktif dış politika uygulamasının 1931 İslam Kongresi eksenli olduğunu söyleyebiliriz. Bu dönem boyunca Türkiye, sadece Filistin meselesinde değil, bölgede yaşanan tüm gelişmelerle ilgili olarak sadece yukarıda belirttiğimiz endişe ve tehdit algıları çerçevesinde ilgilenmiştir (Tür, 2007:239-242). Örneğin bahsettiğimiz kongrenin ardından 5 sene sonra, 15 Nisan 1936 tarihinde Filistin'de iki Yahudinin öldürülmesiyle başlayan ve 3 yıl süren 'Büyük Arap İsyanı'yla ilgili tutum bu temel politikanın bir başka örneği olarak gösterilebilir. Bu olaylar Türk basınında 'Araplar Galeyanda', 'Filistin Acıacak Halde' gibi başlıklarla haber verilirken, Türkiye bu uzun süreç boyunca kendini hep olayların dışında tutma ve dış politikasının bir unsuru olarak görmeme tutumunu devam ettirdi (Bozkurt, 2000:55). Bu tutumun temelinde, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Lozan Anlaşması'nı imzaladığı ülkelerin mandası altında bulunan Arap topraklarındaki gelişmelerle birlikte Filistin meselesiyle ilgili yaşanan olaylar İngiltere ve Fransa'nın iç işleri olarak görülmesi yatıyordu. Dolayısıyla Arap ülkeleri ve özelde Filistin'le ilgili yaşanan olumsuz gelişmelere müdahil ve taraf olma temelde belirlenen statükoyu bozacak bir adım olarak görülmüş, bu yönde en küçük bir tepkiye dahi sıcak bakılmamıştır (Tür, 2007:238).

Türkiye'nin Filistin eksenli bir başka dolaylı politika uygulaması Almanya'da 1933 yılı başlarında iktidara gelen Nazi (Nasyonal-Sosyalist) partisinin birtakım icraatları sonucu baş gösteren olaylarla bağlantılı olarak gerçekleşti. Zira bu gelişme Filistin meselesinde hem Araplar hem Yahudi ve Siyonistler için bir dönüm noktası teşkil etmişti (Armaoğlu, 1989: 41-42). Almanya'da Nazi yönetiminin ve müttefiki olan diğer ülke yöneticilerinin Yahudilere karşı uyguladıkları aşırı baskı ve şiddet Yahudilerin Filistin'e göç etmelerini adetâ teşvik ediyordu. Bu göç akını sonucu Filistin topraklarındaki Yahudi nüfus daha da güçlendi. Bu gelişme bir yandan İngilizlerin Filistin'e girişte sınırlamalar getirmek suretiyle Arapların sempatisini kazanmak istemesine sahne olurken, diğer yandan Nazi yönetimi II. Dünya Savaşı başlayana kadar göçleri sürekli teşvik edip kolaylaştırdı (Lewis, 2003: 406).

Türkiye bu gelişmeler esnasında Avrupa'dan göç etmek zorunda kalan Yahudi bilim adamlarına kapısını açmıştır. II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan eden Türkiye, Yahudilerin Nazi baskısına maruz kalmasına kayıtsız kalmamış, göç eden Yahudileri hem ülkeye kabul etmiş hem de Filistin bölgesine Türkiye üzerinden göç etmelerine izin vermiştir. Bununla birlikte Türkiye, Almanya'nın bazı isteklerini de yerine getirmiş, Yahudi vatandaşlarının askeri okullara girmesini yasaklamış, hatta yasaklama öncesi askere aldığı Yahudileri normal askeri birliklere yerleştirmek yerine onlardan ayrı bir tabur oluşturmuştur (Shaw, 2014: 48-62).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin Batı bloku içinde yer almaya yönelik iç ve dış politika çerçevesinde gerçekleştirdiği her adım Ortadoğu ülkeleriyle olan münasebetleri ve bağları giderek zayıflattı. Bunlara ilave olarak kendi iradesi ve politikaları dışında gerçekleşen bazı gelişmeler de bu ilişkileri bir nevi kopma noktasına getirdi.

Örneğin II. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından değişmeye başlayan dünya dengeleri Türkiye ile Ortadoğu'da yer alan Arap ülkeleri arasında adeta bir uçurum oluşturmuştu. Özellikle 1945 yılından itibaren, Türkiye'nin Batıya ve özellikle de ABD'ye yaklaşma çabasını önceki dönemlere oranla daha keskin ve kesin bir tavırla göstermesi bu süreci hızlandırdı. Bu hızlı ve net politikanın ardında Türkiye'nin, Sovyet tehdidiyle karşı karşıya kalması ve Batı'nın desteğine ihtiyaç duyması (Armaoğlu, 1975:752-756) yatmaktaydı. Zira tam bu süreçte Sovyetler Birliği Yalta Konferansı'ndan sonra 19 Mart 1945'de, 1925 tarihli "Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paketi"ni feshettiğini açıklamış, Kars, Ardahan ve Boğazlardan üs istemişti (Armaoğlu, 1975:740). Ancak aynı tehlike ve tehdit diğer Ortadoğu ülkeleri için söz konusu değildi. Aksine Arap ülkeleri, kendilerine karşı bağımsızlık mücadelesi verdikleri Batılı ülkelere karşı, Sovyetler ile yakın ilişkiler kurmak istiyorlardı (Kamel, 1974:9).

Türkiye'nin İslam ülkelerine yönelik dış politikasında nasıl Batı ülkelerinin etkisi tartışılmaz ise, Sovyetler Birliği'nin de etkisi asla göz ardı edilemez. Bunun en çarpıcı

örneklerinden birisi Filistin'in taksimi meselesinde ortaya çıkmıştır.

Türkiye, 1945-1947 yılları arasında Birleşmiş Milletler'deki Filistin görüşmeleri esnasında hep Arap ülkelerinin yanında yer alarak, Filistin'e bağımsızlık verilmesine yönelik Arapların sunduğu karar tekliflerini desteklemişti.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Filistin konusunu incelemek üzere bir soruşturma komisyonu kurulmasıyla ilgili oylamalarda Türkiye, Arap ülkeleriyle hareket eden az sayıdaki ülkelerden birisi oldu. Türkiye, Filistin Komitesi'nin raporları üzerinde yapılan görüşmelerde yine Arap ülkelerini destekledi. Nihayet Genel Kurul'un 30 Kasım'da verdiği taksim kararına Arap ülkeleriyle beraber aleyhte oy kullandı.

Türkiye'nin izlediği bu politikada, Sovyetler Birliği'nin dolaylı bir etkisi olduğu söylenebilir. Zira, daha sonraki dönemde Arap ülkelerinin destekçisi rolüne soyunan ve Türkiye için de büyük tehdit unsuru olan Sovyetler Birliği o dönemde, Filistin'in taksimini istemekteydi (Kürkçüoğlu, 1972: 21-22).

Diğer yandan Birleşmiş Milletler'de Filistin sorununun ele alındığı sırada Filistin halkının yaklaşık %60'ını Araplar oluşturmaktaydı. Bu durum Filistin'e bir self-determinasyon hakkı verilmesi halinde İsrail devleti yerine bir Arap devletinin kurulması daha mümkün görünmekteydi. Böyle bir gelişme ise Türkiye-İrak-Ürdün blokuna eklenebilecek Batı yanlısı bir Filistin devleti hem bölgenin geleceği, hem Türkiye'nin Batı eksenli politikası açısından önemli görülmüştü. Diğer yandan bölgede yaşayan Yahudi yerleşimcilerin siyasî yaklaşımları da Türkiye'nin Filistin yanlısı politikasında önemli rol oynamıştı. Zira o dönemde Filistin'de bulunan Yahudi grupların büyük çoğunluğu sosyalist/komünist görüşlere sahipti. İşçi Siyonizmi'nin hakim ideoloji olduğu bir İsrail devletinin, Türkiye için bir tehdit unsuru olarak görülen Sovyetler'in yanında yer alabileceği şeklinde yorumlandı. Bu bakış açısı ise, Batıyla ittifakın Ortadoğuda bölgesinde güçlendirilmesi gerektiğini savunan Türk yönetimi nezdinde Arap ve Filistin yanlısı dış politikayı güçlendirmişti (Tür, 2007:248).

Türkiye'nin Filistin konusuyla yakından ilgilenmesi, İngiltere'nin bu meseleyi Birleşmiş Milletler'e getirmesini müteakiben kendini daha net göstermiştir. Zira bu gelişmeye kadar konu, İngilizlerle Filistinliler arasında yaşanmış bir iç mesele olarak değerlendirilmişti. Ancak Birleşmiş Milletler bu mesele üzerine eğilince, Türkiye yaşanan yeni gelişmeler ve ortaya çıkan tehditler doğrultusunda ister istemez açık tutumunu belli etmek zorunda kalmıştır (Gürün, 1983: 344). Olay özetle şöyle gelişti;

İngiltere, manda yönetimi altında bulunan Filistin'deki Arap-Yahudi problemine bir çözüm getirebilmek için 1947 yılında Birleşmiş Milletler'e başvurdu. Bu gelişmenin ardından Birleşmiş Milletler'de kurulan "Filistin Özel Komitesi", Filistin'in taksimini içeren bir teklifi Genel Kurul'a getirdi (Holstein, 1975: 210). Filistin hakkında, 1947 yılında yapılan bu ilk oylamada Türkiye, Filistin'in

taksimi neticesinde kurulacak Yahudi devletine beş Arap ülkesi ile birlikte İran, Pakistan ve Afganistan aleyhte oy kullanarak karşı çıktı. Ancak oylama sonucunda Filistin'in taksim edilmesi Birleşmiş Milletler'de kabul edildi ve hemen ardından da İsrail Devleti 14 Mayıs 1948 tarihinde resmen kuruldu.

Bu gelişmeler esnasında, Filistin meselesi çerçevesinde Türkiye ile Ortadoğu ülkelerini karşı karşıya getiren ilk gelişme, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 12 Aralık 1948'de kurulmasına karar verilen Filistin Uzlaştırma Komisyonu'na ABD ve Fransa'nın yanında Türkiye'nin de seçilmesi oldu. Zira bu komisyonun kurulmasına Arap ülkeleri karşı çıkarken, Türkiye lehte oy vermişti (Gönlübol, 1963: 30-40).

Ortadoğu ülkeleriyle Türkiye arasındaki iyice zayıflayan bağları büsbütün koparan olay ise 28 Mart 1949'da yaşandı. Türkiye bu tarihte Müslüman ülkeler içinde, yeni kurulan İsrail devletini ilk olarak tanıyan devlet oldu (Kürkçüoğlu, 1972: 32). Türkiye bu gelişmeyi takip eden yıllarda İsrail'le olan münasebetlerini 1950'de maslahatgüzar, 1952'de Büyükelçi seviyesinde diplomatik ilişki kurmak suretiyle daha da üst seviyelere taşımıştır (Robins, 1993: 94).

3. Tek Parti Döneminde Türkiye-Filistin Ekonomik İlişkileri

Cumhuriyetin ilk yıllarına ait, o zamanki ismiyle T.C. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü'nce hazırlanan "Ticaret-i Hâriciyye" istatistiklerine baktığımızda, İslam Ülkelerinden sayılı bir-kaç ülkeyle yapılan ithalat ve ihracat rakamlarına rastlayabilmekteyiz. Bunlar İran, Irak, Suriye ve Mısır'dır (Haricî Ticaret Yıllık İstatistik, 1930). Bu ülkelerin yanı sıra, dış ticaretimizin gerek rakamsal olarak, gerekse ürün bazında çok sınırlı oranlarda gerçekleştiği ve günümüzden farklı isimlerle anılan Hicaz, Filistin, hatta Hatay isimleri de yer almaktadır. Bunun yanı sıra sonradan bağımsızlıklarını kazanmış bazı İslâm ülkeleri, sömürgesi altında bulunduğu ülkelerle birlikte anılmaktadır. Fas (İspanya) ve Sudan (İngiliz ve Mısır Sudan'ı) gibi (Haricî Ticaret Yıllık İstatistik, 1939). Bir de, Afrika, Asya ve Okyanusya'da yer alıp da sonraki yıllarda bağımsızlığını kazanan, çoğunluğunu Müslüman ülkelerin oluşturduğu bölgeler bazı sömürge ülkelere nispetle zikredilmişlerdir. Fransa'nın Afrika'daki Müstemlekeleri, İngiltere'nin Afrika'daki Müstemlekeleri, Hollanda'nın Asya'daki Müstemlekeleri, İngiltere'nin Okyanusya'daki Müstemlekeleri, İtalya'nın Afrika'daki Müstemlekeleri gibi (DİE, 1961-1962). İçinde Filistin'in de yer aldığı az sayıdaki bazı İslam ülkesiyle, Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen dış ticaret rakamları Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Seçilmiş bazı İslam ülkeleriyle 1928-1946 yılları arasında gerçekleşen dış ticaret rakamları (1 000 TL.)

Ülkeler: Filistin, Hicaz, İran, Irak, Suriye, Yemen, Fas, Mısır		
Yıl	İhracat	İthalat
1923	15 465	8 729
1924	16 029	14 491
1925	19 301	18 324
1926	11 200	15 695
1927	10 892	13 125
1928	8 842	14 798
1929	5 361	14 922
1930	5 675	12 186
1931	4 912	14 214
1932	3 051	8 204
1933	1 709	10 239
1934	1 360	7 948
1935	1 357	5 475
1936	2 208	3 364
1937	2 315	4 421
1938	2 255	2 763
1939	1 058	3 698
1940	1 261	3 471
1941	6 053	6 574
1942	8 439	12 719
1943	10 713	41 573
1944	8 162	33 446
1945	13 816	39 846
1946	18 635	79 842

Tablo 2. Türkiye-Filistin Dış Ticaret Rakamları (1928-1940)

	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
İthalat	2	7	2	6	17	6	34	21	374	935	566	88	27
İhracat	43	113	386	488	1 033	2 374	2 860	1 778	600	650	220	282	915

Kaynak: T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü.

Belirtilen yıllar arasında Filistin'den yapılan ithalat rakamları ilk yıllarda çok düşük seviyelerde olsa da, sonraki yıllarda yükselişe geçmiş, özellikle 1937 yılında 935 bin lira ile dönemin en yüksek seviyesi elde edilmesinin ardından, son iki yılda alabildiğine düşüş göstermiştir. İhracat rakamlarında ise biraz daha farklı bir görünüm vardır. İlk yıllarda düşük seviyelerde seyreden ihracat rakamları, sonraki yıllarda hızla yükselmiş, 1936 yılından itibaren düşüşe geçmekle birlikte, son yılda 1932 yılına yakın bir seviyeye yaklaşabilmiştir. Bu dönemde Filistin'e yapılan ihracatın tamamını yine tarım ve hayvancılık ürünleri oluşturmuştur (Sırım, 1999: 157).

Filistin'le 1930 yılından itibaren dış ticaret rakamlarında gözlemlenen hızlı artışın temelinde bu bölgede yaşayan Müslüman Arap nüfusa yönelik geliştirilen bir politika önceliğinden söz edemeyiz. İngiliz mandası altında bulunan Filistin'e 1920'li yıllar boyunca artarak devam eden Yahudi göçü neticesi, özellikle Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ciddi ekonomik hareketlilik söz konusu olmuştur. Özellikle 1909 yılında Yafa antik limanının kuzeyinde kurulan Tel Aviv, 1921'den itibaren önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Bu gelişmede başta

Kaynak: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Harici Ticaret Yıllık İstatistik; DİE, Dış Ticaret Yıllık İstatistik.

Tablo 1'de yer alan veriler, çoğunluk itibarıyla DİE tarafından hazırlanan çeşitli yıllara ait Dış Ticaret İstatistikleri'nden derlenmek suretiyle ortaya konulmuştur. Örneğin, 1923-1927 yıllarına ait ithalat ve ihracat rakamları, DİE tarafından hazırlanan 1930 yılına ait Türkiye İstatistik Yıllığı'ndan alınmıştır. Bu kaynakta ise sadece dört ülkeyle, Suriye, Mısır, İran ve Irak'la gerçekleştirilen dış ticaret rakamlarına yer verilmiştir.

Diğer yandan, bu ilk yıllar boyunca ilgili ülkelerle gerçekleştirilen dış ticaretin temel yapısıyla ilgili önemli bir noktayı belirtmekte yarar vardır: Bu dönemde yapılan ihracatın neredeyse %90'ını tarım ürünleri (tütün, meyveler, yün, tiftik, ipek, afyon, canlı hayvanlar vs.) oluşturmaktadır. İthalatın da %60-70'ini un ve şeker, çay kahve, pamuk ve yünlü dokumalar teşkil etmektedir (Yaşa, 1980: 30).

O zamanki ismiyle T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü'nce yayımlanan İstatistik Yıllığı serilerinde, Hicaz ve Filistin gibi ülke isimlerinin yanı sıra Yemen'in de adı geçmekte, günümüzde farklı konumlarda ve isimlerde olan bu ülkelerle yaptığımız dış ticaret rakamları verilmektedir. O dönemlerde bölge ülkeleriyle gerçekleştirilen ticarî münasebetleri dikkate alarak, adı geçen ülkelerle yaptığımız ithalat ve ihracatın rakamsal değerleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Amerika olmak üzere Batılı ülkelerdeki Yahudi sermayesinde Filistin'e ciddi oranda para akışının sağlanması baş rol oynamıştır. Öyle ki bu gelişmeler sonucu 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan en az etkilenen bölgelerden birisinin Filistin olması dikkat çekicidir. Dünya genelinde dış ticaret 1929 yılına kıyasla 1932'de %70 oranında azalmasına rağmen, Filistin'in ithalat ve ihracat rakamları sürekli artış göstermiştir. Bu tablonun ortaya çıkmasına yönelik başta Tel Aviv olmak üzere Filistin'deki Siyonist yerleşimin başarılarını ve sosyalist çalışma teşkilatının faaliyetlerini tanıtmak için sergi, panayır ve fuar organizasyonlarına ağırlık verilmiştir. Bu bağlamda ilki dar kapsamlı olarak 1924 yılında gerçekleştirilen Tel Aviv Fuarı, 7 Nisan 1932'de uluslararası fuar halinde organize edilmiş ve fuar 24 ülkeden katılımıyla gerçekleştirilmiştir (Şahin, 2020: 319-320). Bu fuara katılan ülkelerden birisi de Türkiye olmuştur.

13 Mart 1932 tarihli bir kararname ile Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti vasıtasıyla Filistin'in Tel Aviv şehrinde gerçekleştirilen Şark panayırına iştirak edilmesi kararlaştırılmış, panayıra katılmak için gerekli olan kaynağın İktisat Vekâleti bütçesinin 667. faslının birinci

maddesindeki tahsisattan harcanmasına İcra Vekilleri Heyetinin 13 Mart 1932 tarihli toplantısında izin verilmiştir (BCA, 13 Mart 1932: 30.18.01.02/26.16.2).

Türkiye'nin Tel Aviv fuarına özel bir önem vermesinin ardında komşu ülkeler olan Bulgaristan ve Yunanistan'ın bu fuara büyük bir hazırlıkla katılacak olmalarının olduğu söylenebilir. Zira bu iki komşu ülke, Tel Aviv fuarında özel pavyonlar inşa etmişler, Filistin'e yönelik ihracatlarını artırmayı planlamışlardı (Bkz. Ek 2). Bu gelişmeyle birlikte Tel Aviv fuarına çok daha sıkı ve organizeli hazırlanan Türkiye, katılım hazırlıklarını İhracat Ofisi'nin nezaret ve idaresi altında gerçekleştirmiştir (Şahin, 2020: 321). Tel Aviv fuarını tüccarlara duyurma görevini İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası gerçekleştirmiştir. Serginin fabrika ve ticarethaneler tarafından üretilen milli ürünler için çok iyi bir pazar olduğu, tüccarların bu sergiye mutlaka katılmaları gerektiği, gerekli teşvikin yapılacağı, katılmak isteyen tüccarların isim ve adreslerinin ivedilikle İhracat Ofisi'ne bildirilmesi gerektiği duyurulmuştur. Katılım konusunda ofis tarafından her türlü yardım ve kolaylığın sağlanacağı belirtilmiştir (İTSO, Mart 1932: 135). Fuara katılmak isteyen tüccarların numunelerini sevk ve teşhir etmeleri için yaptıkları talep doğrultusunda fuarda hususi bir pavyon inşa edilmesine karar verilmiştir (Cumhuriyet, 11 Mart 1932: 2).

Türkiye sonraki yıllarda daha geniş organizasyon ve katılımı Tel Aviv fuarına katılım sağlamış, yükselen ekonomik refahıyla dikkat çeken Filistin'de "Türk mamul ve mahsullerinin tanıtılmasının milli bir vazife olarak kabul edilmesi gerektiği", Tel Aviv fuarının uluslararası bir organizasyon olduğu, bu yüzden bu fuara pek çok Avrupa ülkesi ve hatta ABD'nin iştirak ettiği, Türkiye'nin bu fuara katılmasıyla Türk mallarının sadece Filistin'de değil, aynı zamanda çok sayıda ülkeden yabancı tüccara da teşhir edileceği her fırsatta dile getirilmiştir. Bu fuar vesilesiyle Türkiye açısından önemli hale gelen Hayfa şehrinin Avrupa malları ve özellikle İngiliz ve Fransız malları için bir transit merkezi haline gelmesine dikkat çekilmiştir. Bu yaklaşımın ağırlık kazanmasında, anılan pazarlarda Türk mallarının sürümünün sağlanması bir zorunluluk olarak görülmüştür. Bunun için Türk mallarının Filistin pazarlarında tanıtımı zorunlu görülmüş, bunu temin edecek en önemli vasıta olarak da Tel Aviv Fuarı gösterilmiştir (BCA, 30Aralık 1935, 28 Mart 1936: 30.18.01.02 /70.91.14, 30, 1-4). Bu gelişmeler neticesinde Türkiye, daimi pavyonların geçici olarak yapılan pavyonlara nazaran daha kârlı olarak görülmesi sebebiyle (Cumhuriyet, 29 Şubat 1936: 2) Tel Aviv'de daimi bir Türk pavyonu inşa etmek için bir yer satın almış, böylece Türk mallarının sadece fuar süresince değil, sürekli sergilenmesi için zemin hazırlanmıştır. Aynı yıl gerçekleştirilen Tel Aviv Fuarında Türk ürünlerinin teşhir edilmesi için bir pavyon yaptırılmış (Bkz. Ek 3), teşhir edilecek ürünler 27 Mayıs 1934'te resmen kurulan Türkofis'in çabalarıyla temin edilmiş ve satılabilecek tüm ürünler Tel Aviv Fuarına gönderilmiştir (Cumhuriyet, 24 Mart 1936: 4).

Türkiye'nin dış ticarî ilişkilerini geliştirmek, dünyada sürekli değişim gösteren politik ve ekonomik gelişmeleri dikkate alarak milli iktisadı koruyacak bir ticaret politikası belirlemek, aynı zamanda mevcut engelleri aşarak ihracatı geliştirmeye çalışmak gayesiyle kurulan Türkofis (Şahin, 2018:150), Kasım 1935'te yaptığı ilanla 1 Kanunuevveliden itibaren Filistin'e ihraç edilecek yumurtaların üzerine en az 2 milimetre büyüklüğünde "imported" damgasının vurulmasının zorunlu olduğunu duyurmuş (Cumhuriyet, 15 İkinci teşrin 1935),1935 yılında Filistin'de bir ajanlık kurmayı planlamıştı (Cumhuriyet, 20 Haziran 1935).

Yukarıda verdiğimiz tabloda 1937 yılına kadar gerek ihracat gerek ithalat rakamlarından gözlenen artışın hızla düşüşe geçmesinin ardında Filistin'de yaşanan Arap-Yahudi çatışması bulunmaktadır. Filistin'le gerçekleştirilen dış ticarete önemli rol oynayan ve bu yıla kadar önemli ticari potansiyele ulaşan Tel Aviv Fuarı, 1936'dan itibaren Filistin'de patlak veren Arap-Yahudi çatışması ve Arap ayaklanmaları (Bozkurt, 2012, s. 278) ile etkisini giderek kaybetmiştir. Her ne kadar söz konusu çatışmalara rağmen 30 Nisan 1936 tarihinde Tel Aviv Fuarı'nın açılışı yapılsa ve yaşanan gerginliğe rağmen fuar belli sayıda katılımcıyla gerçekleştirilse de, bu yıl içinde yaşanan çatışmalar ve ardından patlak veren II. Dünya Savaşı ile fuar kesintiye uğramıştır (Şahin, 2020: 320).

Türkiye ile Filistin arasında 1941-1946 döneminde gerçekleştirilen dış ticaret rakamlarını Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Türkiye-Filistin Dış Ticareti (1941-1946)

	1000 tl	1941	1942	1943	1944	1945	1946
Filistin	İth.	1 642	2 662	4 693	6 011	8 732	8 914
	İhr.	1 410	2 480	7 613	6 895	9 594	38693

Kaynak: T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü (1953).

Tablo 3'te dikkatimizi çeken en önemli nokta, günümüz uluslararası arenasında var olma mücadelesi veren Filistin ile yapılan dış ticaretin, özellikle ihracat rakamları açısından giderek yükselme trendi sergilemesidir. Gerek ithalat ve gerek ihracat rakamlarına bakılacak olursa, 1 milyon 400 bin Liranın altına inilmediği görülecektir. 1941 yılından itibaren Filistin'le olan dış ticaret hacmi giderek artarken, 1946 yılında adeta bir patlama olarak niteleyebileceğimiz 38 milyon 693 bin Liralık bir ihracata paralel olarak, ticaret hacmi 47 milyon 607 bin Liralık zirve noktasına ulaşmıştır. Filistin'le gerçekleştirilen dış ticarete bir diğer önemli özellik, ihracatın gerek miktar ve gerekse artış hızı açısından ithalattan yüksek oluşudur. Bu sebeptir ki, ilk iki yıl hariç, dış ticaret dengesi dönem boyunca hep ülkemiz lehine sonuçlanmıştır. En yüksek ticaret fazlası ise, biraz önce de değindiğimiz 1946 yılına aittir. Bu yılda ihracatta görülen yüksek artışın en önemli sebeplerinin başında 13 milyon 404 bin Lira değerinde küçükbaş canlı hayvan ihracı bulunmaktadır (İUM, İstatistik Yıllığı, 21/1953). Bunun yanı sıra diğer tarım ve hayvancılık ürünlerinin önceki yıllara göre daha fazla satımı, ihracatın bu denli artmasına

yol açmıştır. Aynı dönemdeki ithalatı oluşturan en önemli kalem ise petrol yan ürünleri, yani mazot, motorin, gazyağı ve benzin olmuştur. Bu ürünlerin yıllar içinde ithalattaki yerini bizlere şu rakamlar gösterecektir; 1941’de 191 milyon 259 bin Lira, 1942’de 2 milyon 511 bin Lira, 1993’te 4 milyon 402 bin Lira, 1944’te 5 milyon 468 bin Lira, 1945’te 7 milyon 349 bin Lira, 1946’da 7 milyon 955 bin Lira (İUM, İstatistik Yıllığı, 15/1942-1945).

O dönemde henüz tam bağımsızlığını kazanmamış olmasının yanı sıra, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda bu ülkenin Yahudilerle Filistin halkı arasında paylaşılmasına yönelik görüşmelerin yapılması dikkate alındığında, siyasi açıdan Türkiye’nin sağladığı desteğin dış ticaret rakamlarına olumlu yönde yansımaları söyleyebiliriz. Zira bu dönemde, özellikle BM’de 1945-47 döneminde gerçekleştirilen görüşmelerde Filistin lehine adımlar atması Türkiye’ye Arap ülkelerinin yaklaşımını olumluya çevirmişti. Bu adımlarıyla Türkiye, Arap ülkelerinin Filistin’e bağımsızlık verilmesine yönelik Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’na sundukları karar tekliflerini desteklerken, Genel Kurul’un 30 Kasım 1947 tarihindeki taksim kararıyla ilgili Arap ülkelerinin yanında yer almış ve aleyhte oy kullanmıştı (Kürkçüoğlu, 1972: 22). İşte, uluslararası arenada Ortadoğu merkezli bu önemli olaylar gelişirken, Türkiye’nin takındığı tavır gerek Filistin gerekse diğer Arap ülkelerinin ülkemize karşı öteden beri takındıkları olumsuz tavrı az da olsa yumuşattığı söylenebilir. İşte bu yumuşamanın bir göstergesi olarak yukarıdaki tabloda yer alan son iki yıla ait ithalat ve ihracat rakamları bizlere bazı önemli ipuçları vermektedir. Her ne kadar Filistin’le dış ticaret rakamlarındaki artışla, bu dış politika arasında net bağlantı kurmak zor görünse de, yukarıda verdiğimiz Tablo 1’deki seçilmiş İslam ülkelerine yönelik dış ticaret rakamlarına baktığımızda 1943-46 yıllarında da aynı hızlı trendin yaşandığını tespit edebiliriz. Buradan hareketle Türkiye’ye yönelik olumlu havanın sadece Filistinliler açısından değil, genel İslam coğrafyası açısından da söz konusu olduğuna dair bir kanaat edinebiliriz.

4. Sonuç

Cumhuriyetin kuruluşundan ilk çok partili seçimlerin gerçekleştirildiği 1946 yılına kadar geçen 23 yıl zarfında, yeni kurulan devletin dış politikadaki en önemli önceliği yükselen ve güçlenen Batı blokuna karşı alternatif veya muhalif değil, bu bloğun bir parçası olma, bu doğrultuda modernleşme ve mirasını devraldığı Osmanlı İmparatorluğu’nun tersine ulus-devlet kurma hedefini gerçekleştirebilmektir. Bu hedefe doğru ilerlerken Osmanlı coğrafyasıyla üzerinde söz konusu olabilecek bütün hak iddialarından vazgeçen, statükoyu korumayı esas alan bir dış politika yaklaşımını benimseyen Türkiye, güney sınırlarından itibaren başlayan Arap dünyasının yüz yüze geldiği tüm problemlere karşı kayıtsız kalmayı bir politika olarak benimsedi.

Bu dönemde Ortadoğu bölgesinde yaşayan ve çoğunluğunu Arapların oluşturduğu Müslüman toplumlar 1920’li ve

1930’lu yıllar boyunca İngiliz veya Fransız mandası altında Batı emperyalizminin hakimiyeti altında yaşam mücadelesi vermekteydiler. Buna karşılık kuruluşunun hemen öncesinde aynı devletler karşısında istiklâl mücadelesi vermiş ve Lozan Antlaşması’nın imzası için bu devletlerle aynı masaya oturmuş olan Türkiye, yeni bir devlet inşa ederken bölgede hakimiyet kuran devletler ile sıkıntı yaşamak istemiyordu. Bu yüzden bölgede yaşanan problemler karşısında tarafsız ve kayıtsız kalmayı politika önceliği olarak kabul etti.

Türkiye’nin bu dönemde bölgede ve özellikle Filistin’de yaşanan tüm gelişmeye kayıtsız kaldığı söylenemez. Ancak ilgilendiği, hatta büyük bir hassasiyetle takip ettiği meselelerde de yine temel dış politika yaklaşımı yine ana hareket noktası olmuştur. Bunun en tipik örneği ise Kudüs’te 1931 yılında toplanan İslâm Kongresi olmuştur. Türkiye’nin bu kongreye yaklaşımı tamamen Batılılaşma ve Laiklik eksenli olmuştur. Her ne kadar kongreyi organize eden yetkili ağızlarca aksi yönde beyanatta bulunulsa da, bu kongrenin, Türkiye’de hilafet kurumunun tekrar teşekkülüne yönelik tartışmalara sebep olabileceği ve eski Halife Abdülmecid Efendi’nin tekrar halifelikliğini ilan edebileceği endişesi dile getirilmiştir.

Bu dönemde Türkiye’nin özellikle Filistin meselesini dolaylı şekilde etkileyen bazı dış politika uygulamalarına şahit olmaktayız. 1933 yılı başlarında Almanya’da işbaşına gelen Nazi yönetiminin Yahudilere karşı uyguladığı baskı ve şiddet politikası sonucu pek çok Yahudi’nin Türkiye üzerinden Filistin’e göç etmesine Türkiye izin vermiş, kolaylık sağlamıştır.

Tek parti döneminin sonuna doğru Türkiye’nin Filistin meselesiyle yakından ilgilenmeye başlamasının ardında yine Batı faktörü vardı. Zira Türkiye, 1945-1947 yılları boyunca Birleşmiş Milletler’deki Filistin görüşmelerinde Arap ülkelerinin görüşlerini savunmuş, bu ülkelerin Filistin’e bağımsızlık verilmesine yönelik sundukları karar tekliflerini desteklemişti. Bu süreçte bir yandan II. Dünya Savaşı’nın galipleri belirlemeye başlarken diğer yandan beklenmedik bir şekilde Sovyet tehdidi baş göstermiş, bu gelişme Batı faktörüne ilave bir etken olarak devreye girmişti. Sovyetler Birliği tam bu gelişmeler esnasında, Filistin’in taksimini istemişti.

Diğer yandan bölgede yaşayan Yahudi grupların siyasi görüşleri de Filistin yanlısı politikada önemli rol oynadı. O dönemde Filistin’e yerleşen Yahudi grupların büyük çoğunluğu sosyalist/komünist eğilimlere sahipti. Kurulabilecek bir İsrail devletinin Türkiye için bir tehdit unsuru olarak görülen Sovyetler’e yakın olabileceği düşünülmüştü. Böyle bir zeminde Sovyet tehdidine karşı bölgede Batı ittifakının güçlendirilmesi gerektiğini savunan Türk yöneticileri nezdinde Arap ve Filistin yanlısı dış politika gerekli görülmüştü.

Filistin’le dış ticaret rakamlarımız 1930’lu yıllara kadar yok denecek seviyelerde gerçekleşmiştir. Bu yıldan ve özellikle 1932 yılından itibaren rakamlarda görülen bariz artışın

ardında bu bölgede yaşayan Müslüman Arap nüfusa yönelik bir politika değişikliği yoktur. Bu gelişmede, bölgeye gerçekleşen yoğun Yahudi göçü sonucu 1909 yılında kurulan, 1921 yılından itibaren önemli bir ticaret merkezi haline gelen Tel Aviv Fuarı'na 1932 yılından itibaren Türkiye'nin de katılması anahtar rol oynamıştır.

Türkiye'nin bu fuarı önemsemesinin ve büyük bir hazırlıkla katılmasının tek gerekçesi bu fuarın 1932 yılından itibaren uluslararası boyutta organize edilmesi ve başta ABD olmak üzere pek çok Batı ülkesinin katılması değildir. Özellikle iki sınır komşumuz olan Yunanistan ve Bulgaristan'ın bu fuara büyük bir hazırlıkla katılacak olması Türkiye açısından dikkate alınan gerekçelerden birisi olmuştur. Sonraki yıllarda da Türkiye daha geniş organizasyon ve hazırlıklarla bu fuara katılım sağlamış, daimî pavyonların geçici olanlara oranla daha kârlı olarak görülmesi sebebiyle Tel Aviv'de daimi bir Türk pavyonu inşa etmek için bir yer satın alınmıştır. Tel Aviv Fuarı'nın 1936'dan itibaren Filistin'de patlak veren Arap-Yahudi çatışması ve Arap ayaklanmasının ardından II. Dünya Savaşı'nın da patlak vermesiyle etkisini giderek kaybetmiş, bu durum dış ticaret rakamlarına olumsuz yönde yansımıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin ABD öncülüğündeki Batı Bloku'nda yer alma stratejisi ve Sovyet Birliği'nden gelen tehditlerle birlikte Filistin meselesinde Arapların lehinde bir politika izlemesi, bu yıllarda Filistin'le olan dış ticaretimize de büyük ölçüde pozitif olarak yansımıştır. Örneğin bu savaşın başladığı 1939 yılında Filistin'e yaptığımız 282 bin Liralık ihracat rakamı 1946 yılında 38 milyon 693 bin Lira düzeyinde gerçekleşmiştir ki, bu artış, bahsettiğimiz Filistin politikası özelinde Ortadoğu politikasındaki değişimin bariz bir yansıması olarak gösterilebilir.

Kaynakça

Armaoğlu, F.(1975). *Siyasî Tarih (1789-1960)*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Armaoğlu, F. (1989). *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları:1948-1988*. Ankara: İş Bankası Yayınları.

Beyaz, Y. (2018). 1931 Genel İslam Kongresi'nin İslam Dünyasına Etkileri ve Türkiye'deki Yansımaları". *Journal of Islamic Jerusalem Studies*, 18(1), 35-56.

Bozkurt, C. (2000). *Türk Kamuoyunda Filistin Problemi (1929-1939)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Bozkurt, C. (2012). Filistin Sorunu ve İlk Arap-Yahudi Çatışmalarının Türk Basınındaki Yankıları (1929-1939), *The Journal of Academic Social Science Studies*. 5 (8), 265-295.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), (13 Mart 1932). 30.18.01.02/26.16.2; (30 Aralık 1935, 28.Mart 1936) 30.18.01.02 /70.91.14, 1-4.

Cumhuriyet (4 Aralık 1931). Mecliste Dün Kudüs Kongresi İçin Verilen Takrir Görüşüldü. 3.

Cumhuriyet (6 Aralık 1931). Kudüs Kongresi / Kongrenin Ruznamesi Nasıl Tesbit Edildi?. 3.

Cumhuriyet (11 Mart 1932). Tel Aviv Sergisi. 2.

Cumhuriyet (15 İkinciteşrin 1935). Yumurtalara Vurulacak Damga. 3.

Cumhuriyet (20 Haziran 1935). Türkofis'in Genişletilmesi. 3.

Cumhuriyet (29 Şubat 1936). Telâviv Panayırında Paviyonumuz. 2.

Cumhuriyet (24 Mart 1936). Tel Aviv Sergisine Gönderilecek Eşya. 4.

Davudoğlu, A. (1994). 21. Yüzyıla Girenken Türkiye'nin Uluslararası Konumu. 21. Yüzyıla Girenken Türkiye'nin Hedefleri. İstanbul: MUSIAD Report, 10.

Demir, Y. (2007), *1960-1980 Yılları Arası Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Geçikli, R. M. (2016). 1931 Kudüs-İslam Kongresi ve Türkiye'nin Kongreye Yaklaşımı. *Journal of History Studies*, 8(4), 89-102.

Gözen, R. (2002). *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkileri, Türkler Ansiklopedisi*, C. 17. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 233-268.

Gürün, K. (1983). *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası (1774-2000)*. Petek Demir (Çev.), İstanbul: Mart Matbaası.

Holstein, W. (1975). *Filistin Sorunu*. Cemal E. Ertuğ (Çev.), İstanbul: Yücel Yayınları.

İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası (1932). Sergi ve Panayırlar. *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 48 (3), 135.

Kamel, A. (1974). *Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri, Dış Politika*, 4(4), 5-20.

Kramer, M. (1986). *Islam Assembles The Advent of the Muslim Congresses*, New York: Clombia University Press.

Kürkçüoğlu, Ö. E. (1972). *Türkiye'nin Arap Ortadoğusuna Karşı Politikası (1945-1970)*, Ankara: Sevinç Matbaası.

Lewis, B.(2003). *Ortadoğu*, Ankara: Arkadaş Yayınları.

Milliyet (1 Mart 1932). Tel-Aviv Panayırına Ehemmiyet Veriliyor. 3.

Qureshi, M. N. (2014). *Ottoman Turkey, Atatürk and Muslim South Asia Perspectives, Perceptions, and Response*, Karachi: Oxford University Press.

Robins, P. (1993). *Türkiye ve 'ş-Şarku'l-Evsat. Mihail Necm Hûri* (Çev.), Limassol: Dâr Qurtubah.

Sander, O. (1998). *Türkiye ve Ortadoğu, Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi.

Servetifünun (Uyanış) Dergisi (11 Haziran 1936). Türkiye Pavyonu Çok Beğenildi!. 40-41.

Shaw, S. J. (2014). *1933-1945 Yahudi soykırımı ve Türkiye*, Fahir Armaoğlu (Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.

Sırım, V. (1999). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İslam Ülkeleri Ticari İlişkileri: Mukayeseli Statik Bir Analiz*, Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Sinkaya, B. (2011). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi, Adam Akademi 1, 79-100.

Şahin, F. K. (2018). Cumhuriyet Dönemi Dış Ticaret Politikası ve Bir Örgütlenme Örneği: Türkofis ve Faaliyetleri (1934-1939), *Journal of History Studies*, 10(8), 143-176.

Şahin, F. K. (2020). Türkiye'nin Orta Doğu'da Dış Ticaretini Geliştirmeye Yönelik Çabaları; Tel Aviv, Şam, Kahire Sergi ve Panayırlarına Katılımı (1932-1936), *SUTAD*, 49, 313-345.

Şahin, M. (2010). Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim., *Akademik Orta Doğu*, 4(2), 9-22.

T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü (İUM). Hareicî Ticaret Yıllık İstatistik 1930, 1939, 1942, 1945, 1953.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Dış Ticaret Yıllık İstatistik, 1961-1962.

Tür, Ö. (2007). Türkiye ve Filistin 1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), 223-251.

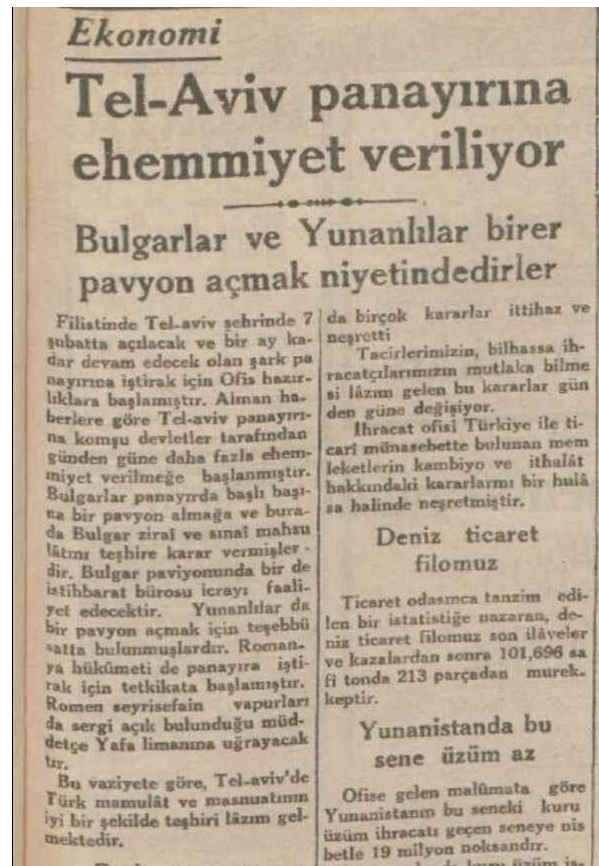
Yaşa, M. (1980). *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi (1923-1978)*, İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.

EKLER

Ek 1. Cumhuriyet, 4 Aralık 1931.

Ek 2. Milliyet, 1 Mart 1932

Ek 3. Servetifünun (Uyanış) Dergisi, 11 Haziran 1936

Extended Summary

Purpose

The period between October 29, 1923, when the Republic was declared, and July 21, 1946, when the first multi-party elections were held, is referred to as the "Single Party Period". During this period, Turkish foreign policy was shaped in the direction of being a part of the West, not opposing or alternative to the Western bloc. Turkish foreign policy shaped by this understanding has taken a West-oriented approach to the events in the Middle East and Palestine. This approach has not affected only political relations with the region but also economic relations. Turkey's economic relations with Palestine took place at almost negligible levels in the early years of the Republic. However, in the 1930s and 1940s, there were unexpected increases in foreign trade to Palestine at certain periods.

This article will focus on the main causes of this observed increase in foreign trade even though there is not any change in Turkey's Middle East and Palestinian Policy.

Literature Review

During the Single Party Period, Turkey-Middle East Relations have been shaped within a western-oriented foreign policy. Therefore, academic studies on foreign economic relations in the specified period mostly discussed the developments in the Middle East within this framework.

It is possible to obtain the figures regarding foreign trade, especially with Palestine, belonging to the first years of the Republic, from the Statistical Yearbook series published by the General Directorate of Statistics of the Republic of Turkey. When we examine these series, it will be seen that there were unexpected increases in foreign trade to Palestine in certain periods in the 1930s and 1940s. We see the reasons for this in the articles written about the trade fairs held in the city of Tel Aviv, which was dominated by the Jewish population living in the Palestinian territories at the same time. At the same time, the news and comments in the newspapers and magazines of the period about the fairs we mentioned provide important clues for us.

In this article, although there was no foreign policy change in the specified period, the reasons for the periodic increases in our foreign economic relations with Palestine were tried to be revealed by referring to the first sources. In this respect, this article has the feature of presenting a different perspective to the literature.

Design/methodology/approach

As a result of the foreign policy pursued during the Single Party Period, the relations between Turkey and the Middle Eastern countries decreased to almost no levels. The only exception is relations with Palestine, where economic relations are on the rise periodically. In this article, the basic reasons for the development of Turkey's economic relations with Palestine are revealed, first of all, official sources have been scanned. Newspapers, magazines and official reports

regarding periodic events were analyzed and comparisons were made between statistical data and events. Experts' views on the developments in the same period have been addressed from different angles. Thus, the Palestinian policy implemented in the Single Party Period was tried to be put forward with a holistic perspective.

Findings

During this period, the Middle East region was dominated by Britain and France. So Turkey has set its policy for the region, taking into account this important factor. These states established in the Middle East region were placed under the domination of Britain and France as a result of the decisions taken by the League of Nations. Therefore, Turkey's foreign policy towards the region had seen necessary to deal with these states.

While this was the basic foreign policy approach that took place during the single-party period regarding the Middle East in general and the Palestine issue in particular, a positive picture could not be expected in foreign economic relations. As a matter of fact, the economic relations with Middle Eastern countries since the first years of the Republic are almost non-existent. However, it has been remarkable that there has been a rapid increase in foreign trade with Palestine since 1930, especially as of 1932.

However, the main reason for this increase was not designated a change in Turkey's foreign policy. Although there is no change in Turkey's policy of Palestine, between 1932-1937 and after the Second World War took place in a rapid increase in foreign trade figures. However, there were other reasons behind this rapid increase.

The most important of these reasons was the Tel Aviv Fair. The Tel Aviv Fair, the first of which was narrowly organized in 1924, was organized as an international fair on April 7, 1932, and participation from 24 countries was achieved in the fair. One of the countries participating in this fair was Turkey.

The Tel Aviv Fair, which played an important role in Turkey's foreign trade with Palestine and reached an important commercial potential until this year.

One of the reasons for the rapid increase in the figures for the years 1945-1946 is the Palestinian negotiations in the United Nations. Because Turkey has acted together with Arab countries during these negotiations. Because Turkey has supported the proposals presented by the Arabs towards independence for Palestine in this period.